

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд „Трансформация на ТВУ след падането на режима на държавния социализъм в България“ от Здравко Ангелов с научен ръководител доц. дсн Милена Якимова

Дисертационният труд, с който Здравко Ангелов кандидатства за придобиването на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.1 “Социология, антропология и науки за културата” е с обем от 265 компютърни страници заедно с библиография и приложения.

Основният предмет на дисертационния труд е трансформацията на системата на трудововъзпитателните училища по остта социализъм – преход, като тези два големи етапа са реконструирани като „парадигма на борбата“ и „парадигма на закрилата“, съответно „монопарадигмален институционализиращ“ и „полипарадигмален деинституционализиращ“ дискурс. По съответен начин е организиран и текста, като след представянето и анализа на двете парадигми следва трета част, посветена на проведено теренно изследване. След увода има част, представяща теоретичните понятия, която в този си вид – като речник – е според мен по-подходяща за приложение.

В „парадигмата на борбата“ социалистическата държава се стреми чрез различните свои институции да неутрализира формите на отклонение, като по въпросите, свързани с децата, това е системата на ТВУ (21 с.). Тя е законово уредена с приемането на *Закон за борба с детската престъпност* от 1958 г, а от 1961г. – *Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните* (ЗБППМН). Първият Правилник от 1958 г. се отнася само за психично здрави малолетни и непълнолетни, които са престъпили законите и нормите на държавата, т.е. има ограничението само до здрави въдворени и акцентът е поставен върху правонарушението (35 с.). След това през 1976 г. системата „се професионализира, диференцира и разширява... Създават се: основни ТВУ; основни помощни ТВУ – учебни заведения за деца, извършили противообществени прояви, които са с лека до умерена умствена изостаналост (днес децата със специални образователни потребности – СОП); основни ТВУ със строг режим, интернатът за трудновъзпитаеми ученици (ИТВУ)” и др. (36 с.). В рамките на тази парадигма централна е т.нар. наказателна грижа, която е „педагогически надзор, осъществяван от назначените педагози в системата на ТВУ” (62 с.) и на която е посветена втората глава в рамките на първата част. Тук бих искала още веднъж да се уточни спецификата на ПТВУ. При първоначалното определение на това пространство разбираме, че става дума за ТВУ за деца, които имат лека до умерена умствена изостаналост, и са извършили някакво противообществено деяние. Но в Обобщението към тази първа част сякаш се случва промяна в тази конюнкция – там вече изглежда, че самата им „патология” като такава (без конкретно да са извършили нещо) вече се конструира като достатъчно основание за въдворяване в институция (102 с.): „Ролята на ПТВУ в системата на ТВУ е да позволят овладяването и контролът на болестта като опасност сред малолетните и непълнолетните. Действията на подрастващите с лека до умерена умствена изостаналост се конституират като непредвидими и оттам и неконтролируеми. Включването на техните деяния в сферата на противообществените прояви позволява въдворяването им в институция.”

Във втората част на изследването – „Парадигмата на закрилата” - се проследява трансформацията на интерната след 1989 г. и условията, при които това протича. Промяната на парадигмата започва с обнародване на Конвенцията за правата на детето, което е началото на „наличието и спазването на детските права в България” и началото на „нов институционален дискурс”, който се „свързва с плавното преминаване от въдворяване ... в тотални институции към предоставяне на грижа за детето, чрез извеждането му от институциите.” (106 с.).

Преобразуването е в посока гарантиране на правата на детето, включване на съда в решаване на въпросите, свързани с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните; допускане на защита по делата (109 с.). Обособени са три етапа в рамките на разгръщането на тази парадигма, които подробно се анализират. По повод края на първия период се прави извода: „Тоталната институция,

представляваща паралелна образователна система, в която се отделят и наказват провинилите се малолетни и непълнолетни се преобразува в тотална институция, в която през законодателните регулации се спазват и съблюдават човешките права на настанения” (124 с.). По повод това имам кратък въпрос – какво означава „тотална институция, в която се съблюдават права”? Определението на „тотална институция”, което авторът дава – по Гофман – на 50 стр., действително маркира само основни технически аспекти (“място за живеене и работа, където голям брой индивиди в сходна ситуация, отделени от по-широкото общество за значителен период от време, заедно водят затворен формално администриран живот”), но Гофман коментира характеристики, които сериозно проблематизират идеята, че тотална институция може да бъде обитавана от лица със защитени права (изключваме може би манастири и подобни, които са петият тип тотална институция в неговата класификация) – имаме характеристиките „недоброволно членство”, „надзор”, а „въдворените са изключени от знанието за решенията, които се вземат по отношение на съдбата им” (Goffman, Asylums, 9). Как говорим за права при това положение?

Третата, емпирична, част показва съжителството между двете парадигми, което се изразява в тяхното постоянно противопоставяне и преплитане (229 с.): „в новите социални условия система призвана да наказва, въдворява и трайно да институционализира, прави опит чрез реформи да съчетае противоречивите форми на институционализация и деинституционализация, наказание и закрила. Резултатът е предвидим. Смесване на деца в риск, нуждаещи се от закрила и деца с противообществени прояви. Съжителството на двете парадигми в интерната задълбочава наличните и създава нови проблеми. Интернатът продължава да произвежда трайно институционализирани личности. Намаленият престой в него не премахва стигматизацията и негативните последици от трайната институционализация. Професионалната реализация на възпитаниците му е под въпрос, защото социалистическата икономика не съществува, а интернатите произвеждат кадри за нея. (230-31 с.). Тук много отчетливо е уловено напрежението и противоречието между наследство и усвояване, и изглежда се потвърждава първото предварително допускане от стр. 4. Но би ми било интересно да чуя кратък коментар и по отношение на другите две допускания, особено на второто, което казва, че цялата трансформация през прехода е „на хартия” и е резултат единствено на външния натиск, на който държавата ни отговаря с привидни нормативни промени, които не могат да се процедят до всекидневието на системата.

Осъщественията реконструкцията и анализ на функционирането на тази система през двата периода безспорно е ключов принос, а емпиричното изследване осигурява особено необходимия поглед какво се случва на терен, как изглежда отблизо тези социални пространства. Изводите по линия на съжителството и преплитането на двете парадигми показват, че Здравко Ангелов прецизно и коректно обглежда предмета си на изследване и се отнася рефлексивно и критично към двете страни на данните – документи, законодателство и архиви от една страна, и от друга, гласовете, които дават достъп до реалния живот на институцията. Това е постигнато особено успешно по линия на втората парадигма и благодарение на теренната работа.

При парадигмата на борбата обаче за мен възниква въпрос, доколкото ми се струва, че анализът остава в по-голяма степен подвластен на социалистическата реторика, официално заявените намерения, проекти, лозунги, социалистически мечти или обещания. И когато към тях се добави фукоянската стилистика, читателят остава с впечатление, че проектите са осъществени, всички отклоняващи се са обхванати и въдворени, надзорът е твърд, успешен, повсеместен, макареновските кадри са произведени, и изобщо е протекъл един строен и добре управляван проект за социално инженерство. В подкрепа на тази картина на една функционираща „наказателна грижа” в текста виждаме например следните твърдения: „всеобхватните правомощия” на системата в края на режима са довели наистина до „наблюдение на всички деца без изключение” (66 с.), постигната е целта на цялостен контрол върху наблюдението (101 с.), „благодарение на въвеждането на медицината (психиатрията) като властови механизъм, комисиите разполагат с неограничена власт да разпореждат разпределянето на малолетни и непълнолетни в съответните ТВУ, да налагат възпитателни мерки върху тях, да контролират родителите, да дават

предписания и да съблюдават спазването им” (104 с.), „включва телата на *всички* отклонени малолетни и непълнолетни индивиди в социалистическото производство на блага” и т.н.

В изследването обаче на редица места се появяват данни и за реалността на терен в същия период, в самото всекидневно пространство на системата. И това са данни за провали на големия проект: няма сгради, пригаждат се постройки от ТКЗС (45 с.), липсват квалифицирани кадри – като брой, като качествена подготовка, и това важи не само за педагозите, които трябва да осъществят наказателната грижа, но и при административнопомощния персонал и възпитателите (учител на 77 години, и кадри, завършили техникуми по лозаро-винарство, селско стопанство, дори и по облекло и обувки (25 стр.)); проблеми са маркирани конкретно в ИТВУ например, където са отчетени „съмнения за качеството на получаваното образование... Целите и задачите, които следва да се постигат посредством корекционновъзпитателната работа, също имат съмнителен резултат”; освен това липсва проследяване на резултатите за целия период от страна на държавата. Към тези данни могат да се добавят и известните ни щрихи от съседни полета на обсъжданото, а именно на психиатричната грижа и на социалната работа (дефектологията) по време на социализма. И те ни чертаят една друга картина - не по-малко зловеща по линия на причиненото и понесено социално страдание, но картина не на успешно социално инженерство тип „паноптикум”, а на хроничните му провали. Как при отсъствието на базисни ресурси в тези системи можем да говорим за „цялостен контрол върху наблюдението”, как се е осъществявала „наказателна грижа” от специално обучени педагози, след като са твърде малко, как функционира една тотална институция, ако ѝ липсва моторът, а именно кадрите, как се покрива „целия спектър на отклонението”, който съблюдава дори родителите, след като няма не само педагогически кадри, но няма и достатъчно социални работници, дефектолози, психиатри? Този въпрос не цели критика, а по-скоро диалог, доколкото е пряко свързан с личните ми интереси в полето на историята на психиатрията и управлението на увреждането в този период.

Дисертационният труд е свидетелство за наличието на безспорен изследователски потенциал. Внимателните реконструкции и анализ, събраният материал, емпиричните данни и работата с тях без съмнение са особено важен принос към знанието за социалните периферии, през социализма и сега, за пространствата на социално страдание, изоставеност, структурно детерминирано несработване между стремежа за грижа и подкрепа на индивидуално ниво и реалните резултати. Затова без колебание ще гласувам за присъждането на научната и образователна степен “доктор” на Здравко Ангелов.

22.06.2023 г.

доц. д-р Ина Димитрова